

УДК 327.8:316.46

ПРОБЛЕМА ЛІДЕРСТВА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Ростислав Федів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032)239-41-32*

Досліджено характерні особливості лідерства у міжнародних відносинах, зокрема форми його прояву в контексті історичної ретроспективи та приклади форм і ознак лідерства держави на сучасному етапі, а також визначено різні варіанти складових лідерства на міжнародній арені.

Ключові слова: «м'яка сила», лідерство у міжнародних відносинах, організаційний ресурс, синергетика, сукупний креативний ресурс.

Лідерство у міжнародній системі передбачає те, що суб'єкт – претендент на таке лідерство – повинен бути виразником інтересів певної групи інших суб'єктів. У міжнародних відносинах це, по-суті, означає, що держава може перетворитись на лідера, якщо у неї є союзники, які її підтримують, сприяють прийняттю її пропозицій щодо подальшого розвитку міжнародної системи чи окремих її явищ або складових і допомагають у реалізації таких намірів та пропозицій лідера, або хоча б визнають провідну роль лідера у здійсненні цих намірів, погоджуючись на них та закликаючи до таких же дій інші держави.

Утім лідерство у міжнародних відносинах не обов'язково передбачає наявність лише одного лідера. Наявність лідерських якостей характеризується найвищою, відповідно до критеріїв свого часу, здатністю держави чи групи держав впливати на формування міжнародного порядку загалом та його окремих фрагментів. У колі лідерів можлива власна ієрархія [3].

З позиції лібералізму функцію лідера у міжнародних відносинах можна визначити як здатність нести відповідальність за формування міжнародного порядку, сприяти чи перешкоджати встановленню гармонійних міжнародних взаємин. З позиції політичного реалізму лідерство визначають як здатність нав'язувати свій інтерес як груповий, глобальний чи регіональний. Великими державами в історичних масштабах є держави-лідери, які є класом міжнародних гравців. Присвоєння такого статусу державі залежить від її ролі в умовах наявного міжнародного порядку.

За наявності кількох лідерів у системі їхні відносини можуть складатися непросто. Критерії лідерства не є сталими, а позиції держав можуть доволі швидко послаблюватись. Лідерські амбіції характерні для широкого кола держав, а несприйняття чужого лідерства є настільки ж конфліктогенним, наскільки агресивною може бути реакція всіх лідерів разом узятих на спроби

інших держав заперечити їхнє лідерство. До настання ядерної епохи було закономірним воювати за лідерство, причому регулярно.

У другій половині ХХ ст. особливості боротьби за лідерство почали змінюватись, а шляхи досягнення стали більш різноманітними. Згідно з усталеним уявленням, вважали, що держава-лідер має володіти найкращими показниками в економіці, військовій сфері, політиці та загалом бути провідною відповідно до максимально можливої кількості параметрів міжнародного впливу. Саме на таких позиціях після Другої світової війни опинились Сполучені Штати Америки. Цього ж намагався досягти і Радянський Союз, здійснюючи спроби добудувати свої потужності до рівня американських. Наслідком цього стали гонитва озброєнь, нарощування ядерного арсеналу та економічне суперництво зі США.

Лідерство США та СРСР було доволі однотипним, адже це було змагання за здобуття провідних позицій у схожій системі параметрів. Такі держави, як Великобританія та Франція, відносно швидко усвідомили неможливість конкуренції з такими наддержавами, як США та СРСР. Утім і Лондон, і Париж намагались, хоча б частково, зберегти за собою статус свого традиційного лідерства у міжнародній системі, нарощуючи такі нові атрибути могутності держави, як наявність ядерної зброї [1].

Іншою була ситуація у випадку ФРН та Японії. Після Другої світової війни обидві держави були позбавлені прав та можливостей для створення значних збройних сил, отож, не могли стати лідерами міжнародної системи, як великі військові держави. Проте вони досягли значного успіху, зокрема в економічній сфері. Вони стали неklasичними лідерами, бо свої прагнення реалізували за рахунок набуття компенсаційних можливостей, які доповнювали їхню військову слабкість порівняно з двома наддержавами, а також порівняно з традиційно впливовими Великобританією та Францією. Відсутність військових потужностей компенсували за рахунок нарощування економічних позицій.

Водночас в Європі розвивалась ще одна нестандартна траєкторія руху до лідерства, котра полягала в своєрідному об'єднанні політичних та економічних параметрів. Це був процес перетворення Європи в один з центрів впливу в умовах Холодної війни. Таким шляхом пішло Європейське Співтовариство, що було сформоване 1967 р. у результаті об'єднання Європейського Об'єднання Вугілля і Сталі (1951), Європейського Економічного Співтовариства (1957) та Євроатому (1957) і, зрештою, в 1992 р. трансформувалося у Європейський Союз. Проте в політичному та військовому плані ЄС так і не став лідером, оскільки мобілізаційні можливості ЄС залишились доволі слабкими навіть порівняно з аналогічними можливостями найпотужніших держав, що входять до його складу. Це можна пояснити недосконалістю європейської інтеграції, яка, всупереч багатьом досягненням, не спричинила появу єдиної та когерентної зовнішньої політики ЄС, не декларативно, а фактично, наприклад, у таких сферах, як торгівля, де інтереси держав ЄС часто дуже відрізняються.

З огляду на досвід європейської інтеграції, на думку багатьох вчених, інтерес до об'єднання параметрів почали проявляти і у Вашингтоні. США винайшли доволі самобутній варіант об'єднання параметрів, включивши у власний господарський потенціал економічні можливості Японії. Виник своєрідний американо-японський політико-економічний тандем. Однак це не означає, що можна говорити про об'єднане американо-японське лідерство. По-суті, такий тандем слугував передусім стратегії зміцнення позицій Сполучених Штатів, котрі вже перетворились у лідера [1].

Поряд з тенденцією до пошуку ресурсів для підтримки лідерства за рахунок приєднання ресурсів партнерів, у світі розвивається модель своєрідного контрлідерства, тобто системи нейтралізації лідерських намірів методом пасивного спротиву. Поширеною є думка, що така модель виникла в регіоні Південно-Східної Азії в 1960–1970-х рр. XX ст., в подальшому зміцнивши та втілюючись у регіональній дипломатії держав АСЕАН. Державам цієї групи вдалося розробити схему зовнішньої політики, котра давала змогу відносно успішно протистояти амбіціям США, Китаю, Японії, не вступаючи з ними в конфронтацію. Тісно кооперуючи між собою у сфері політики та дипломатії, держави АСЕАН набули здатності діяти певною мірою як колективний гравець. Часто отримуючи певні пропозиції від держав-лідерів, держави АСЕАН насамперед розпочинають взаємні консультації та не реагують на пропозиції сильних країн доти, доки не узгодять єдину позицію. Інколи така позиція зводиться до ігнорування американських чи японських ініціатив, що проявляється у затягуванні реакції на них. Зрештою, у такому середовищі лідерські амбіції загальмовуються та розчиняються, а саме середовище діє у ролі своєрідного осередку неприйняття ініціатив лідера. Перебороти це неприйняття, в умовах невикористання військової сили, сильним державам вже протягом півстоліття не вдається [1].

Звичайно, об'єднання зусиль малих та середніх держав недостатньо, щоб нав'язати свою волю сильнішим гравцям, адже контрлідерська тактика держав АСЕАН ефективна як інструмент своєрідного послаблення напору великих держав-лідерів. Втім, в умовах зростання ролі Китаю на регіональному та глобальному рівні державам АСЕАН стає усе важче редукувати та розчиняти його вплив на власний розвиток.

Стабільним осередком неприйняття амбіцій лідерів у міжнародних відносинах, також вже майже півстоліття виступає і група держав ОПЕК. Це підтверджує думку про дієвість та присутність тактики контрлідерства у діях певних держав в умовах сучасних міжнародних відносин. Окрім того, систематична опозиція, ознаки котрої у першому десятиріччі XXI століття набули відносини США з державами мусульманського світу, схиляють до висновку про можливість виникнення інших осередків неприйняття лідерства у міжнародних відносинах.

Серед визначальних ознак, які потрібні суб'єкту для набуття лідерства у міжнародних відносинах, головною видається здатність трансформувати та

перетворювати норми, принципи та інші особливості цих відносин через визначальний вплив на світовий та міжнародний порядок.

Історично так склалося, що лідерську ієрархію вибудовували на основі таких показників, як: військова сила, придатна для використання з метою встановлення контролю над політикою інших держав; економічна могутність як здатність підтримувати свою силу; ідеологічний вплив, пов'язаний з виникненням в інших держав бажання добровільно підпорядковуватись лідеру, прислуховуватись до його думок та пропозицій або просто імітувати його дії.

У 1980-х рр. до цих параметрів додали таку ознаку, як науково-технічний потенціал, тобто здатність здобувати сприятливі позиції в міжнародному поділі праці та утримувати їх. На початку 1990-х років японський вчений А. Танака сформував ідею організаційного ресурсу, залежно від котрого держава може як вирости в міжнародній ієрархії, так і спуститись на її найнижчі щаблі.

На початку XXI століття американський вчений Дж. Най, розвиваючи ідею ідеологічного впливу, виразив її у тезі про «м'яку силу» (*soft power*). Під «м'якою силою» він розумів комплекс чинників привабливості, якими володіє держава незалежно від наявного у неї матеріального потенціалу. По-суті, це набір характеристик, які можуть спонукати іноземні держави імітувати риси поведінки держави, що володіє «м'якою силою», форми та методи її розвитку, елементи суспільного устрою, вивчати її мову, будучи при цьому переконаними, що саме це відкриває шлях до розвитку та підвищення власного статусу у міжнародній системі [5].

На прикладі Сполучених Штатів Америки аналітики Ванг Джісі та Фарід Закарія наголошують на визначальній ролі чотирьох сфер домінування, перевага в яких дає Сполученим Штатам можливість займати провідні позиції у міжнародній системі. Мова йде про режимне, економічне, політико-ідеологічне та військове домінування США на міжнародній арені. Під режимним домінуванням мають на увазі дуже вагому роль США у таких міжнародних організаціях, як ООН, Міжнародний валютний фонд чи Світова організація торгівлі, яким притаманний глобальний характер впливу. Що ж стосується економіки, то навіть всупереч економічній кризі фінансовий та макроекономічний глобальний вплив США залишається очевидним та незаперечним фактом. Політико-ідеологічне домінування США базується на популярності американської культури у світі, а також доволі високій оцінці американської демократичної моделі державного управління. Очевидним є домінування США у військовій сфері, адже військовий бюджет США складає близько 50 % об'єму коштів офіційних оборонних бюджетів усіх держав світу [7].

На сучасному етапі у міжнародних відносинах спостерігають приклади, коли лідерство держави проявляється певною мірою автоматично та виникає у такому порядку, що лідерські амбіції залишаються позаду тих реальних чинників, які спричиняють лідерство. Прикладом такого лідерства можуть бути позиції Китайської Народної Республіки в регіоні Центральної Азії, а саме економічний

вплив КНР. Необхідно зазначити, що військовий вплив США (військова присутність в Афганістані) та Росії (членство Казахстану, Киргизстану та Таджикистану в Організації Договору Колективної Безпеки) у цьому регіоні поки що переважає. Зростання об'ємів торгівлі держав Центральної Азії з Китаєм та їхнє членство в Шанхайській організації співробітництва супроводжується зростанням інтересу політичної, наукової та культурної еліти цих держав до особливостей китайської ментальності, а також зростанням потреб у вивченні китайської мови. Це нагадує своєрідний ефект «м'якої сили», описаний Дж. Наєм. Втім досягнення «м'якої сили» США, зокрема науково-технологічні, і надалі залишаються незаперечними для держав регіону, хоча китайська тематика в економіці (зокрема, кооперації державних та приватних компаній, насамперед в енергетиці та видобувних галузях промисловості) є значно актуальнішою для регіону, ніж глобальний вплив США. Окрім того, політична система КНР виглядає більш прийнятною для авторитарних режимів держав регіону, порівняно з американською, хоча й більш передовою, втім менш втілюваною у цьому регіоні на сучасному етапі. Переорієнтація уваги у зовнішній політиці США з Європи та Близького Сходу на Далекий Схід та Азійсько-Тихоокеанський регіон створює своєрідний вакуум впливів у Центральній Азії, який за збереження сучасних тенденцій більшою мірою може заповнити КНР і меншою мірою Росія [6].

На вищезазначеному прикладі підтверджується правильність твердження про невід'ємну складову ініціативності та здатності ефективно лобювати ствердне сприйняття міжнародною спільнотою пропозицій держави-лідера, при цьому майже завжди залишаючись на власних позиціях та підтримуючи партнерів, у котрих недостатньо власних ресурсів реалізувати певну лінію політики. Це стосується проявів політики певної держави як на глобальному, так і на регіональному рівнях, зокрема на прикладі Центральної Азії, де прояв лідерської політики США останніми роками дещо слабне, особливо, якщо брати до уваги можливі наслідки реалізації планів виводу військ США з Афганістану до кінця 2014 р. та відносно меншої інвестиційної присутності Сполучених Штатів в регіоні. Попри слабкість впливу у деяких регіонах, державу-лідера відзначає здатність до формування та безпрецедентного, порівняно з існуючими у відповідний час конкурентами, рівня реалізації власного глобального порядку денного. Здатність до цього сьогодні все ще демонструють США, на відміну від поки обмежених міжрегіональним рівнем проявів відповідної здатності КНР, Росії чи Європейського Союзу, або регіональним – Індії чи Бразилії. Адже офіційний Вашингтон єдиний формулює своє бачення співпраці з усіма вищезазначеними державами і міжнародними структурами та, поза тим, визначає пріоритети й інструменти пошуку відповідей на глобальні виклики сьогодення, у тім числі з метою збереження та підтримки провідних позицій у міжнародних відносинах [8].

Зазначимо також, що одним із важливих аспектів реалізації лідерства держави у міжнародних відносинах у другій половині XX століття є перехід від

прагнення руйнувати потенціал суперника до набуття здатності штучно обмежувати, уповільнювати його ріст, а в подальшому, навіть, намагатись спрямовувати розвиток потенційного суперника, маніпулюючи процесами його розвитку в інтересах лідера.

З огляду на різноманіття зазначених можливих складових та варіантів лідерства у міжнародних відносинах виникає потреба вироблення певного інтегрованого показника ключових характеристик потенціалу країни. У політології таким показником прийнято називати «керівний або управляючий параметр». Вважають, що в ідеалі цей показник потрібно розраховувати математично, але навряд чи таку операцію в умовах політичної науки можливо виконати математично коректно, адже у політичній науці характеристики поведінки держави на міжнародній арені переважно описують логічно та оцінюють інтуїтивно.

Взаємодія ключових характеристик та складових елементів потенціалу країни спричиняє певну синергію, тобто ефект взаємопосилення в умовах додавання відповідних потенціалів, який виражають у єдиному інтегрованому показнику значення якого перевищує суму доданих потенціалів. Саме синергетика, як галузь наукових досліджень ефекту синергії, допомогла дійти висновку про те, що поведінку певної системи, як-от держави, визначають не всі її характеристики, а тільки набір ключових з них. З метою належного аналізу їх варто виділити не більше п'яти. Згідно з цією логікою, набір лідерських рис, притаманних державі у міжнародних відносинах, враховуючи вищезазначені приклади історії та сучасності, повинен виглядати приблизно так: 1. військова сила; 2. науково-технічний потенціал; 3. виробничо-економічний потенціал; 4. організаційний ресурс; 5. сукупний креативний ресурс (потенціал виробництва потрібних для повсякденного життя інновацій) [1].

1. Військова сила з метою її прямого чи опосередкованого застосування для встановлення контролю над політикою інших держав була ключовим параметром лідерства в часи Вестфальської, Віденської та Версальсько-Вашингтонської систем міжнародних відносин, а також була показовим параметром лідерства в епоху Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин на етапі 1945–1962 рр. Упродовж 1963–1973 рр. роль військової сили знижувалась. Це пояснюють розгортанням процесу розрядки міжнародної напруженості під час «Холодної війни». Протягом 1974–1985 рр. її роль стабілізувалась, а з початком нового зовнішньополітичного курсу СРСР з 1986 р. до 1990 р. роль параметра військової сили знову зменшилась. На думку багатьох аналітиків, у 1990-х рр. роль військової сили, у зв'язку з виникненням монополярної системи міжнародних відносин на чолі зі США, знову почала підвищуватись. З початком XXI ст., на їхню думку, насамперед після терактів 11 вересня 2001 р., тенденція до зростання ролі військового параметра посилилась. Упродовж останніх півтора десятка років у світі відбулась своєрідна революція у військовій сфері, покликана проілюструвати здатність людства обмежити війну та зробити її керованим процесом. Насправді ж, вона

спричинила зниження порогу військових конфліктів, їхню деєтатизацію, інтернаціоналізацію та дегенерацію, а також перетворення в звичний засіб вирішення міжнародних спорів [2].

2. Очевидно, що науково-технічний потенціал багато в чому залишається не тільки засобом розвитку мирної економіки, але й інструментом нарощування військової сили. Проте в загальносуспільному значенні він виконує функцію підтримки лідерських амбіцій, сприяючи виникненню віртуальних складових виробництва з характерною для них підвищеною нормою прибутку, формуючи принципово нові запити на продукцію цього виробництва, які переорієнтують економіку із забезпечення біологічних потреб людини на задоволення потреб нематеріального характеру. Також науково-технічний потенціал забезпечує виробництво наукомісткої продукції, торгівля котрою сприяє наповненню бюджету та росту матеріальних ресурсів економічного впливу [4].

3. Традиційна економічна потужність залишається важливим показником лідерського потенціалу, проте схильність обраховувати її лише у показниках цінової вартості у відриві від товарної номенклатури виробництва викривлює картину співвідношення лідерських можливостей. Виробництво ресурсомісткої чи передової, з технологічного погляду, номенклатури товарів може свідчити про експортно-сировинну чи високотехнологічну орієнтацію економіки, відповідно. Це дає змогу зрозуміти якісні характеристики економічного потенціалу держави.

4. Організаційний ресурс характеризує здатність держави здійснювати прямий вплив на прийняття міжнародних рішень через участь у їхньому виробленні, а також через висунення пропозицій та ідей, здатних слугувати основою майбутніх рішень. Наявність цього ресурсу може виражатися, наприклад, у перебуванні держави в статусі постійного члена Ради Безпеки ООН, участю в Групі восьми чи Групі двадцяти, чи участю в інших провідних економічних, культурних організаціях, спеціалізованих інституціях ООН чи регіональних структурах. Ефективність цього ресурсу відзначається наявністю та можливостями розгалуженої системи дипломатичних зв'язків та неформальних контактів, що дають змогу отримувати та передавати інсайдерську інформацію про ситуацію та плани подальших дій інших суб'єктів міжнародних відносин, інформацію таємного або вузькоспеціалізованого характеру, займатися лобіюванням потрібних рішень на внутрішньодержавному чи міжнародному рівнях, вести переговори широкого кола питань з різноманітними партнерами. До організаційного ресурсу також належить рівень професійної підготовки дипломатів та спеціалістів-міжнародників. Особливості школи подібної підготовки багато в чому визначають рівень дипломатії держави.

5. Показник потенціалу креативності є здатністю держави винаходити та втілювати життєво необхідні інновації, ідеї не тільки в науково-технологічному, але й у філософсько-політичному та загальнокультурному плані. Потенціал креативності певною мірою виявляється у посиленні впливу держави завдяки

поширенню результатів розвитку власної суспільно-політичної думки на міжнародному рівні. Це вплив ідеологічних концепцій, що розвиваються всередині держави на процеси розвитку в інших державах, міжнародних організаціях і т.д. Найкращим виразником потенціалу креативності держави є створення нею «суспільства знань». «Суспільство знань» є результатом розвитку інформаційних технологій та технічних потужностей передачі інформації швидко та ефективно. Знання – це ключовий елемент креативного ресурсу, тому що воно є незамінним в умовах сучасного науково-технічного розвитку. Вважають, що знання про виробництво товарів та послуг, а також, власне, знання про знання, тобто, про можливість доступу до нього, особливості його застосування та досягнення за його допомогою всезагального прогресу є, і надалі залишатимуться, ведучими осями цивілізаційного розвитку у ХХІ ст. Отже, загальносуспільний доступ до швидкого та значного передання і поширення знань виявляє наявність у держави відповідного креативного ресурсу створеного та втіленого у «суспільстві знань».

Очевидно, що лідерство у міжнародних відносинах є багатограним та складним явищем, реалізація котрого визначається як наявністю належного потенціалу та параметрів у держави, так і вмінням успішно втілювати цей потенціал у формі дій держави-лідера на міжнародній арені. Важливим також є визнання та розуміння діяльності лідера іншими суб'єктами міжнародних відносин, підтримка його дій союзниками, з якими він може розділити відповідальність, та вміння лідера належно згладжувати розбіжності серед свого оточення, а також і серед учасників міжнародних відносин загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатуров А. Д. Лидерство и децентрализация в международной системе / А. Д. Богатуров // Международные процессы [Электронный ресурс] // Международные процессы [сайт]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/twelfth/001.htm>.
2. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацяк. – К. : Знання, 2007. – С. 402–404.
3. Deng Y. China Views Globalization: Toward a New Great-Power Politics?, / Y. Deng, T. G. Moore // The Washington Quarterly. Summer 2004 [Electronic resource] // China Views Globalization: Toward a New Great-Power Politics? [PDF document]. – Mode of access : http://www.delsolutions.org/uploads/China_Views_on_Globalization_-_Power_Politics.pdf.
4. National Security Strategy. May 2010. [Electronic resource] // The White House [website]. – Mode of access : http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
5. Nye J. S. The Decline of America's Soft Power / J. S. Nye // Foreign Affairs. May / June 2004 [Electronic resource] // Foreign Affairs [website]. – Mode of access : <http://www.foreignaffairs.com/articles/59888/joseph-s-nye-jr/the-decline-of-americas-soft-power>.
6. Pantucci R. China's Inadvertent Empire / R. Pantucci, A. Peterson // The National Interest. October 24, 2012 [Electronic resource] // The National interest [website]. – Mode of access : <http://nationalinterest.org/article/chinas-inadvertent-empire-7615?page=show>.
7. Post-Hegemonic Global Governance, National Security Institute 2012, Institute for Training and Development [Electronic resource] // Post-Hegemonic Global Governance [PDF

document]. – P. 131–137. – Mode of access : http://www.itd-amherst.org/pdfs/nsi_essay_article.pdf.

8. Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st century defense, Department of Defense. January 3, 2012 [Electronic resource] // Defense Strategic Guidance [PDF document]. – Mode of access : http://www.defense.gov/news/Defense_Strategic_Guidance.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2012

Прийнята до друку 25.10.2012

THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN THE CURRENT INTERNATIONAL RELATIONS

Rostyslav Fediv

*Ivan Franko National University of Lviv,
19, Sichovykh Striltsiv Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-32*

The article is dedicated to the research of the characteristic properties of leadership in the international relations, in particular its application forms in the historical retrospective context and instances of the current epoch state leadership forms and indicators, also are defined different consisting elements variations of the leadership on the international arena.

Key words: «soft power», leadership in the international relations, organizational resource, synergy, total creative resource.

ПРОБЛЕМА ЛИДЕРСТВА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ростислав Федив

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-32*

Исследованы характерные особенности лидерства в международных отношениях, в частности формы его проявления в контексте исторической ретроспективы и примеры форм и показателей лидерства государства на современном этапе, а также определены разные варианты составляющих лидерства на международной арене.

Ключевые слова: «мягкая сила», лидерство в международных отношениях, организационный ресурс, синергетика, совокупный креативный ресурс.